

ՄԻՔԱՅԵԼ ԱՐՈՒՏՅԱՆԻ ԿԻՆՈՆԿԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՀԱՅԿՈՒՇ ՍԱՀԱԿՅԱՆ*

Հղման համար. Սահակյան, Հայկուշ: «Միքայել Արուտյանի կինոնկարչությունը»: *Արվեստագիտական հանդես*, N 1 (2023): 190-201. DOI:10.54503/2579-2830-2023.1(9)-190

Միքայել Արուտյան

Գեղանկարիչ, գրաֆիկ, բեմա- և կինոնկարիչ Միքայել Արուտյանը ստեղծագործական ասպարեզ իջավ 1920-ական թվականների կեսերին, երբ երկրում հաստատված կարգերը առաջ էին քաշել նոր գաղափարներ և պահանջներ: Խորհրդային Միությունում կինոն դասվեց կարևորագույն արվեստների շարքը: Ֆիլմերի թեմաներն ու սյուժեներն ընտրվում էին ըստ սահմանված կանոնների և, արվեստի մյուս տեսակների նման, պետք է նպաստեին ժողովրդական զանգվածների շրջանում լուսավորության տարածմանը: Ինչպես ամբողջ աշխարհում, հայ մշակութային իրականության մեջ ևս կինոն առաջացրեց մեծ հեղաշրջում, և այդ նորաստեղծ արվեստի կայացման գործում մեծ էր նաև կինոնկարիչների դերը:

Սույն հոդվածի նպատակն է ներկայացնել հայկական կինոնկարչության ասպարեզում Միքայել Արուտյանի (1897-1961) ավանդն ու թողած ժառանգությունը՝ ըստ Հայաստանի ազգային պատկերասրահի, Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի, Մոսկվայի Արևելքի ժողովուրդների թանգարանի հավաքածուների, ինչպես նաև Հայաստանի ազգային արխիվի նյութերի, խորհրդային մամուլում տեղ գտած հոդվածների և արվեստագետների հուշագրություններում պահպանված տեղեկությունների:

Բանալի բառեր՝ Միքայել Արուտյան, Համո Բեկնազարյան, կինոնկարիչ, հայկական կինեմատոգրաֆիա, «Դավիթ Բեկ» կինոնկար, «Հյուսիսային ծիածան» կինոնկար, կինոազդագիր:

Ներածություն

1923 թվականին, Հայաստանի ժողովրդական կոմիսարիատի խորհրդի որոշման համաձայն, բացվեց Հայպետկինոն: Մինչ այդ հայկական ֆիլմերի

---

* Հայաստանի ազգային պատկերասրահի Հայկական գեղանկարչության բաժնի վարիչ, haykouhie.sahakyan@gmail.com, հոդվածը ներկայացնելու օրը՝ 31.03.2023, գրախոսելու օրը՝ 10.05.2023, տպագրության ընդունելու օրը՝ 01.06.2023:

ստեղծման փորձեր կատարվել էին Մոսկվայում, Թիֆլիսում, Եգիպտոսում և այլուր: Մեր արվեստագետները մշտապես մեծ ներդրում և նվաճումներ են ունեցել աշխարհի տարբեր երկրների կինոասպարեզում: Դանիել Դզնունու հրավերով Հայաստան տեղափոխված և Հայֆիլմի ղեկավարումը ստանձնած Համո Բեկնազարյանը զարկ է տալիս հայկական կինեմատոգրաֆիայի զարգացմանը: Նա սկսում է սերտորեն համագործակցել արդեն մեծ համբավ վայելող Պետ-թատրոնի ռեժիսորական և դերասանական կազմի հետ:

Կինոարտադրությունը Խորհրդային Հայաստանում գտնվում էր կինեմատոգրաֆիայի միութենական նախարարության վերահսկողության ներքո, մյուս կողմից էլ՝ ղեկավարվում էր կուսակցության կողմից: Համատեղ քննարկումների արդյունքում կայացվում էին սցենարների և արդեն նկարահանված ֆիլմերի վերաբերյալ որոշումները: Հայտնի է, որ Խորհրդային տարիներին Ռուսաստանում իշխող մշակութային տենդենցներն իրենց անմիջական արձագանքն էին գտնում Հայաստանում. կինոն այս առումով ևս բացառություն չէր: Լինելով սինթետիկ արվեստ՝ կինոն նկարչից պահանջում էր գիտելիքների առավել լայն դիապազոն, ինչպես նաև ճարտարապետի, դիզայների հմտություններ: Նկարիչը ստեղծում էր դեկորացիաների և զգեստների էսքիզներ, որոնց հիման վրա կառուցվում էին տաղավարներն ու մշակվում դերասանների կերպարները՝ մեծ ուշադրություն հատկացնելով նաև գրիմին: Ռեժիսորի և օպերատորի հետ նա մշակում էր ապագա կինոնկարի ընդհանուր ոճը, գունային լուծումները, հաճախ մասնակցում դրվագների նկարահանմանը: Նկարչի շնորհիվ կառուցվում էր ֆիլմի պատկերային համակարգն ու միջավայրը: Քանզի այս երիտասարդ արվեստի համար ավանդույթներ դեռևս չէին ձևավորվել, ռեժիսորները սկսեցին համագործակցել թատրոնի նկարիչների հետ և կիրառել նրանց կուտակած փորձը: Այդ իսկ պատճառով կինոձևավորումները սկզբնական շրջանում իրականացվում էին թատերական սկզբունքներով: Ֆիլմում անհրաժեշտ է ստեղծել միասնական գեղարվեստական անսամբլ, որտեղ դրամատուրգիան, երաժշտությունը, դերասանի, ռեժիսորի, դեկորացիոն և օպերատորական վարպետությունը ներդաշնակ կերպով կմիահյուսվեն ստեղծագործության մտահղացումն արտահայտելու համար [1, էջ 9]: Հայկական կինեմատոգրաֆիայի հետ սկիզբ առած կինոնկարչությունը 20-րդ դարի առաջին կեսին նոր ձևավորվող երևույթ էր, և արվեստի այս նոր տեսակն իր խնդիրներն ու պահանջներն էր առաջադրում նկարչին: Գործելով կադրի հետևում և երբեմն չհիշատակվելով ֆիլմերի տիտրերում՝ կինոնկարիչները հաճախ անհայտ են մնում հանդիսատեսին:

Հիմնական նյութի շարադրանք

Հայկական կինոմշակույթի գանձարանը հարստացել է նաև նկարիչների շնորհիվ: Նշանակալի է Միքայել Արուտչյանի, Սարգիս Սաֆարյանի, Ստեփան Թարյանի, Վալենտին Պողոպոնոգովի, Ստեփան Անդրանիկյանի և այլոց ավանդը, որոնք ստեղծել են ֆիլմերի ազդագրեր, դեկորացիաների, զգեստների էսքիզներ, կադրերի ձևավորումներ: Կինոնկարչությանն առնչվող մի շարք խնդիրներ մշտապես եղել են արվեստագետների և արվեստաբանների ուշադրության կենտրո-

նում: Պարբերաբար կազմակերպվում էին թատրոնի և կինոյի նկարիչների գործերի ցուցահանդեսներ և քննարկումներ, որտեղ ներկայացված մակետներն ու էսքիզները նկատելի առաջընթացի վկայությունն էին: Հայ արվեստագետների համար որոշակի դպրոց էր նաև համատեղ աշխատանքը այդ ասպարեզում բավականաչափ փորձ կուտակած ռուս նկարիչների հետ:

Միքայել Արուտչյանը նշանակալի հետք է թողել կինոասպարեզում, որի լուսաբանման հնարավորություն են ընձեռում Հայֆիլմի և Ազգային արխիվի ֆոտոկինոֆոնդի նյութերը, ԳԱԹ-ում պահվող էսքիզներն ու արխիվային փաստաթղթերը, ՀԱՊ-ի հավաքածուի գրաֆիկական աշխատանքներն ու հուշածեռագրային բաժնի նյութերը, ֆիլմերի ցուցադրության վերաբերյալ մամուլի արձագանքը, ինչպես նաև Համո Բեկնազարյանի, Դանիել Դզնունու և այլոց հուշերն ու աշխատությունները:

1927-1929 թվականներին Միքայել Արուտչյանը եղել է Պետկինոյի¹ գլխավոր նկարիչը և հետագա տարիներին աշխատել է մի շարք հայկական ֆիլմերի տաղավարների ու հագուստների ձևավորումների վրա՝ համագործակցելով ռեժիսորներ Համո Բեկնազարյանի, Արտաշես Հայ-Արտյանի հետ: Ստեղծել է նաև դերասանների, կինոգործիչների դիմանկարներ:

Կինոռեժիսոր Վասիլի Բելյակի դիմանկարը,
1926, թուղթ, մատիտ, ՀԱՊ

Կինոնկարչության բնագավառում Միքայել Արուտչյանի առաջին աշխատանքը 1926 թվականին նկարահանված «Զարե» համր ֆիլմն է²: Ռեժիսոր Համո Բեկնազարյանի այս ժապավենը ներկայացնում է Անդրկովկասում ապրող քրդերի կյանքը, առօրյան ու սովորույթները, ցարական իշխանության դեմ նրանց պայքարը, որի ֆոնին քուրդ պատանին ու աղջիկը պայքարում են իրենց սիրո, երջանիկ լինելու իրավունքի համար: «Զարե»-ն քրդերի մասին պատմող առաջին ֆիլմն էր և ջերմությամբ է ընդունվում թե՛ քննադատների, թե՛ հան-

¹ 1928-ին վերանվանվել է «Հայկինո» ստուդիայի, 1938-ին՝ «Երևանի ֆիլմերի ստուդիա», 1957-ին՝ «Հայֆիլմ», 1966-ին դարձել է Համո Բեկնազարյանի անվան, 2006-ին ՀՀ կառավարության որոշմամբ ստեղծվել է «Հայաստանի ազգային կինոկենտրոն» ՊՈԱԿ-ը, որը 1923 թվականին հիմնադրված Համո Բեկնազարյանի անվան «Հայֆիլմ» կինոստուդիայի իրավահաջորդն է:

² Ֆիլմը նկարահանվել է ըստ Հակոբ Ղազարյանի (Լազո) վիպակի, պրեմիերան կայացել է 1926 թվականին նոյեմբերի 9-ին:

դիսատեսի կողմից: Թեպետ Արուտչյանի անունը նշված չէ տիտրերում, սակայն հայտնի է, որ նա ևս որոշակի մասնակցություն է ունեցել ֆիլմի ստեղծման գործում: Դրա վկայությունն են նաև բացառիկ նմուշներ հանդիսացող կինոագրագրերի նրա էսքիզները, որոնցից երկուսը պահվում են ՀԱՊ հավաքածուում և մեկը՝ Մոսկվայի Արևելքի ժողովուրդների թանգարանում: Արուտչյանի ստեղծած երեք աֆիշները հայկական կերպարվեստում կինոպլակատի առաջին նմուշներն են: Դրանք առանձնանում են գունային սուր կոնտրաստներով, լակոնիկմով և արտահայտչականությամբ: «Զարե» ֆիլմի պլակատներից բացի՝ Միքայել Արուտչյանի հեղինակած այլ ազդագրեր մեզ հայտնի չեն, հետագա գործունեության ընթացքում նա առավելապես ստեղծել է դեկորացիաների, տաղավարների և զգեստների էսքիզներ:

«Զարե» ֆիլմի ազդագրի էսքիզներ, 1926, թուղթ, տուշ, ջրաներկ, ՀԱՊ

Քրդերի մասին պատմող ֆիլմերի հաջողությունից հետո, Համո Բեկնազարյանը, որի ուշադրության կենտրոնում տարբեր ազգերի բարքերն ու հասարակական-սոցիալական խնդիրներն էին, անդրադառնում է պարսիկներին: Ազգագրական ֆիլմերի վարպետը 1927 թվականին ըստ Բաֆֆու և Վրթանես Փափազյանի ստեղծագործությունների նկարահանում է «Խասփուշ» (Խաս-փուշ) համր ֆիլմը, որը պատմում է Պարսկաստանում 1891 թվականի գյուղացիների և արհեստավորների ապստամբության մասին՝ ընդդեմ անգլիացի գաղութարարների և շահի: «Խասփուշ» ֆիլմում Արևելքը ներկայանում է պերճանքից զուրկ՝ ռեալիստորեն:

Թեպետ հիշյալ երկու ֆիլմերի տիտրերում որպես բեմադրող-նկարիչ նշված է Միխայիլ Սուրգունովի անունը, որը հիմնականում զբաղվել է տաղավարների ձևավորումներով, սակայն հայտնի է, որ հազուստների վրա աշխատել է նաև Միքայել Արուտչյանը: ԳԱԹ-ի կինոֆոնդում պահվում է «Խասփուշ»-ի համար արված զգեստի մեկ էսքիզ (Սադրազամի զգեստի էսքիզ, 1927, թուղթ, մատիտ, ջրաներկ)³: Կինոնկարի հենց առաջին կադրում վարչապետն է (դերասան՝ Համ-

³ ԳԱԹ-ին են փոխանցվել Հայֆիլմ կինոստուդիայից՝ 1978 թվականին:

բարձում Խաչանյան)՝ Արուտչյանի էսքիզով ստեղծված հագուստով, որը Ղաջարների շրջանի պարսից արքունական հանդերձանքի մի նմուշ է՝ ոսկեկար բանվածքով, թեք զցված ժապավենով, գլխարկին՝ Պարսկաստանի զինանշանը:

Սադրազամի (վարչապետի) զգեստի էսքիզ,
թուղթ, մատիտ, ջրաներկ, ԳԱԹ

1928 թվականին Արուտչյանը աշխատում է նաև «Հաշիմ» համր գեղարվեստական ֆիլմի ստեղծագործական կազմում (ռեժիսոր՝ Ստեփան Մանուկյան), որի ցուցադրությունը պլուստային-գաղափարական պատճառներով արգելվում է:

1928-1929 թվականներին Հայֆիլմ կինոստուդիան նկարահանում է «Զամալյու» (Շահալիի կամուրջը) (ռեժիսոր՝ Իվան Պերեստիանի) և «Տասնվեցերորդը» (ռեժիսոր՝ Պատվական Բարխուդարյան) հեղափոխական իրադարձություններին նվիրված համր գեղարվեստական ժապավենները, որոնց ևս Միքայել Արուտչյանն իր մասնակցությունն է բերել, սակայն ցավոք էսքիզներ և այլ նյութեր չեն պահպանվել:

1935 թվականին հայկական կինեմատոգրաֆիայի առաջին հնչյունային գեղարվեստական ֆիլմի՝ «Պեպո»-ի ծնունդով սկիզբ առավ հայ կինոյի պատմության նոր էջը: Գաբրիել Սունդուկյանի՝ հասարակական բոլոր խավերը բնութագրող պիեսի էկրանավորումը պատմական իրադարձություն էր. հանդես էր եկել հայ դերասանների աստղաբույլ՝ Հրաչյա Ներսիսյան, Ավետ Ավետիսյան, Դավիթ Մալյան, Արմեն Գուլակյան, Տադյանա Մախմուրյան, Հասմիկ և ուրիշներ:

«Պեպոյի» ստեղծմանը մասնակցել են մի քանի նկարիչներ: Ըստ Դանիել Դզունու՝ «Վրաստանի Գոսկինպրոմի գլխավոր նկարիչ Վալերիան Սիդամոն-Էրիսթավին, ժող. նկարիչ Միքայել Արուտչյանը և Սարգիս Սաֆարյանը ապահովեցին ֆիլմի ընդհանուր գեղարվեստական պատշաճ ձևավորումը, ըստ որում Սիդամոն-Էրիսթավին են պատկանում զգեստների էսքիզները, իսկ Ս. Սաֆարյանին և Մ. Արուտչյանին՝ պալիլյոնները» [2, էջ 85-86]:

Հարկ է նշել, որ Արուտչյանը մինչ այդ ձևավորել էր նաև համանուն ներկայացումը:

Պահպանվել են «Պեպո»-ի համար արված հագուստների 4 էսքիզ և կադրային մեկ ձևավորում, որը ներկայացնում է Թիֆլիսի բակի տեսարան՝ եկեղե-

ցու ֆոնին (ԳԱԹ, Հ. Բեկնազարյանի ֆ., ինվ. 623)⁴: Հագուստների ձևավորման էսքիզները 1947 թվականին ներկայացվել են Մոսկվայում՝ Նկարիչների միության նում կազմակերպված ցուցահանդեսին և թվագրված են 1930 թվականով [3, էջ 9]:

«Պեպո» ֆիլմի զգեստի էսքիզներ, թուղթ, մատիտ, ջրաներկ, ԳԱԹ

Կադր «Պեպո» ֆիլմից

Աշխույժ ստեղծագործական շրջանին հաջորդում են պատերազմական ծանր տարիներն ու ճգնաժամը: Շատ գործիչներ, կիսատ թողնելով աշխատանքը, մեկնում են ռազմաճակատ՝ կինոխորհրդակա նկարահանելու: Այդ ընթացքում ստեղծվում են առավելապես հայրենասիրական թեմաներով ֆիլմեր՝ «Գվարդիականի կինը» (1942, ռեժիսոր՝ Պատվական Բարխուդարյան), «Դուատը» (1943, ռեժիսոր՝ Համո Բեկնազարյան) և այլն: Այս գիծը շարունակելով՝ Բեկնազարյանը որոշում է անդրադառնալ հայոց հերոսական պայքարի էջերին և էկրանավորել Դավիթ Բեկի և հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարի պատմությունը: Դա առաջին խոշոր պլանի պատմական ֆիլմն էր հայ իրականության մեջ: Մարդկային և նյութական սուղ ռեսուրսներով այդ դժվարին տարիներին կատարված աշխատանքը բարձր գնահատականի է արժանացել հայկական [4, էջ 108-110] և միութենական մամուլի էջերում, ինչպես նաև օտարազգի կինոգետների կողմից [5, էջ 117-119]: Ֆիլմը էկրան է բարձրացել 1944 թվականին:

⁴ Աշխատանքը ձեռք է բերվել 1980 թվականին նկարչի որդուց՝ Մ. Արուսյանից:

Օտար զավթիչների դեմ մղված պատերազմը պետք է ոգեշնչեր ֆաշիզմի դեմ մարտնչող ժողովրդին: Մեծակտավ կինոնկար ստեղծելու գաղափարը, որը Բեկնազարյանը վաղուց էր հղացել, բավական մեծ ջանքեր պահանջեց: Անհրաժեշտ եղավ մշակել սցենարը, որն առավել լայն ընդգրկում ունեցավ, քան Րաֆֆու համանուն պատմավեպը: Ֆիլմի գլխավոր բեմադրող նկարիչը Միքայել Արուտչյանն էր, որի էսքիզներով կառուցվեցին տաղավարները: Դրանք ներկայացնում էին հայկական միջնադարյան ճարտարապետական կառույցներ՝ եկեղեցիներ ու ամրոցներ: Ֆիլմի ստեղծման վրա աշխատել են նաև նկարիչներ Պյոտր Բեյտները, Սարգիս Սաֆարյանը, Ս. Ասլամազյանը⁵, ինչպես նաև երիտասարդ նկարիչ Վալենտին Պոդպոմոգովը: Բեկնազարյանի համար այս ֆիլմը պիտի դառնար հայ ժողովրդի անցյալին նվիրված հերոսապատումների սկիզբը, սակայն վրա են գալիս դժվարին ժամանակներ՝ կրճատվում են նկարահանումներին հատկացվող գումարները, գաղափարական ճնշումներն ուժգնանում են, և նրան այդպես էլ չի հաջողվում լիարժեք կերպով իրականացնել հետագա մտահղացումները: Պատերազմական իրավիճակի պատճառով նկարահանումը դանդաղ էր ընթանում, բարդ էր հատկապես բազմամարդ տեսարաններ ապահովելը: Աշխատանքներին մեծապես օգնել են Հովսեփ Օրբելին և Ավետիք Իսահակյանը⁶: Ֆիլմի տնօրինության ջանքերով կազմակերպվել է դեկորների կառուցումն ու զգեստների կարումը, կառուցվել է ռեկվիզիտների և զենքի պատրաստման ցեխ: «Հովսեփ Օրբելու օգնության շնորհիվ՝ մեր նկարիչներին, Միքայել Արուտչյանի գլխավորությամբ, հաջողվեց արտակարգ ճշտությամբ վերականգնել այդ դարաշրջանի զգեստները, պատմականորեն ճիշտ կահավորել ինտերիերները, համապատասխանորեն զինել Դավիթ Բեկի մարտիկներին: <...> Ես չեմ հիշում, որ նկարահանող խումբը երբևիցե աշխատեր այդպիսի անձնագոհությամբ», - պատմում է Բեկնազարյանը [6, էջ 273]: ԳԱԹ-ում պահվող «Դավիթ Բեկ» ֆիլմի դեկորների 19 և զգեստների երկու էսքիզները պատկերացում են տալիս կինոնկարչի աշխատանքի վերաբերյալ: Արուտչյանը հատկապես մեծ ուշադրություն է հատկացրել դեկորների մշակմանը, որոնք պետք է վերականգնեին պատմական միջավայրը: Ամրոցների ինտերիերային տեսարանները նա ստեղծել է խիստ ոճով, զարդաքանդակների ժլատ օգտագործմամբ, արտահայտչականությունն առավել ընդգծելով սև-սպիտակ, լույս-մութ կոնտրաստներով: Հայկական կինոնկարչության արշալույսի՝ ԳԱԹ-ում պահվող այս եզակի նմուշները մեզ ծանոթացնում են նորաստեղծ ասպարեզի նվաճումներին, ինչպես նաև հնարավորություն ընձեռում սև-սպիտակ ֆիլմը պատկերացնելու գունավոր տարբերակով: Կինոնկարչի կատարած աշխատանքի բարձր գնահատականը տալիս է հենց ինքը՝ Համո Բեկնազարյանը. «Հայկական ՍՍՀ ժողովրդական նկարիչ Միքայել Արուտչյանի աշխատանքը սնվում է

⁵ Մեզ ծանոթ գրականությունում, հոդվածներում և ֆիլմի տիտրերում նշված է միայն նկարչի անվանատառը, լրացուցիչ տեղեկություններ հայտնի չեն:

⁶ Ավետիք Իսահակյանը ֆիլմում հնչող երգի խոսքերի հեղինակն էր:

հայ արվեստի լավագույն ավանդույթներով: Նրա դեկորներում իրենց արտահայտությունն են գտել հին ճարտարապետության ու պլաստիկայի իսկական նմուշները: Դրանք արտահայտիչ են, հոյակապ ու մոնումենտալ» [6, էջ 276]:

«Դավիթ Բեկ» ֆիլմի էսքիզ, 1943, թուղթ, մատիտ, գուաշ, ԳԱԹ

«Դավիթ Բեկ» ֆիլմի էսքիզներ, 1943, թուղթ, մատիտ, գուաշ, ԳԱԹ

Այս տարիներից պահպանվել են նաև Գրիգոր Չախիրյանի «Իսրայել Օրի» պիեսի համար 1943 թվականին Արուստջանի ստեղծած էսքիզները, որոնք նախատեսված էին թատերական պիեսի և համանուն ֆիլմի նկարահանման համար, սակայն և՛ բեմադրությունը, և՛ էկրանավորումն այդպես էլ չեն իրականանում:

«Իսրայել Օրի» ֆիլմի և պիեսի էսքիզ, 1943, թուղթ, մատիտ, գուաշ, ԳԱԹ

1950-ական թվականներին կինեմատոգրաֆիան մեծ զարգացում է ապրում՝ անցում է կատարվում «լայնաֆորմատ» արտադրությանը՝ մեծանում են էկրանի չափերը, ներմուծվում է ստերեոհնչողություն:

1961 թվականին էկրան է բարձրանում «Հայֆիլմ» կինոստուդիայի «Հյուսիսային ծիածան» սև-սպիտակ ֆիլմը (ռեժիսոր՝ Արտաշես Հայ-Արտյան, սցենարի հեղինակ՝ Հրաչյա Քոչար), որը պատմում է 19-րդ դարասկզբի ռուս-պարսկական պատերազմի ժամանակ գրող և դիվանագետ Ալեքսանդր Գրիբոյեդովի՝ Թեհրանում ծավալած գործունեության մասին: Հայերին օգնելու նրա ցանկությունը ողբերգական ավարտ է ունենում. պարսիկ մոլեռանդները սպանում են Գրիբոյեդովին, սակայն նրա շնորհիվ ազատվում են գերեվարված հերոսներ Մանուշակն ու Վարդանը: Ֆիլմի զգեստների էսքիզները հեղինակել է Միքայել Արուտչյանը, իսկ դեկորացիաները՝ Ստեփան Անդրանիկյանը: Պահպանվել են վերջինիս հուշերը, որտեղ ջերմությամբ է մտաբերում «Հյուսիսային ծիածան» ֆիլմի առիթով Արուտչյանի հետ առաջին հանդիպումը Մոսկվայում [7, էջ 142-143]: Արուտչյանը, ինչպես իր բոլոր թատերական ներկայացումներում, այստեղ էլ է փայլում զգեստների մշակմամբ. ԳԱԹ-ի կինոֆոնդում են գտնվում նրա ստեղծած 16 էսքիզները: Հատկապես հաջողված են Գրիբոյեդովի, Նունեի, Աբովյանի, Վարդանի, Ճավճավաճեի, հոգևորականի, դարվիշի, զինվորականի, հարեմի կնոջ և այլ հերոսների հագուստները, որոնք առավել ամբողջական են դարձնում կերպարները և վերականգնում ժամանակի շունչն ու կոլորիտը⁷:

«Հյուսիսային ծիածան» ֆիլմի զգեստների էսքիզներ, 1959, թուղթ, մատիտ, գուլաշ, ԳԱԹ

Ֆիլմի շուրջ ծավալվում են թեժ քննարկումներ [8, էջ 7-13]. հիմնական դիտողություններն ուղղված էին ֆիլմի սցենարին և սյուժետային գծերին, սակայն խորհրդահայ մամուլը ընդհանուր առմամբ բարձր է գնահատում «Հյուսիսային ծիածանը»՝ գովեստի խոսքեր հնչեցնելով նաև նկարիչների աշխատանքի վե-

⁷ Այս էսքիզների մի մասը ԳԱԹ-ին է փոխանցվել 1978 թվականին՝ Հայֆիլմ կինոստուդիայից, մյուս մասը գնվել է նկարիչ Վասիլ Վարդանյանից՝ 1980 թվականին:

րաբերյալ և առանձնացնելով Միրզա Աբասի կերպարն ու պալատի հարդարանքը [9, էջ 9]:

Կադր «Հյուսիսային ծիածան» ֆիլմից

«Հյուսիսային ծիածան» ֆիլմը դարձավ Միքայել Արուտչյանի կարապի երգը կինոասպարեզում: Նույն թվականի հունիսի 9-ին նկարիչը, որն այդ տարիներին բնակվում էր Մոսկվայում, կնքում է իր մահկանացուն:

Եզրակացություն

Միքայել Արուտչյանը (1897-1961) խորհրդահայ գեղարվեստական կյանքի ակտիվ գործիչներից էր: Կինոյի ասպարեզ նա մուտք է գործել 1920-ականների կեսերին՝ համագործակցելով ռեժիսորներ Համո Բեկնազարյանի և Արտաշես Հայ-Արտյանի, ինչպես նաև ժամանակի առաջատար դերասանների (Հրաչյա Ներսիսյան, Տառնանա Մախմուրյան և այլն) հետ: Պահպանված ֆիլմերը և դրանց համար ստեղծված հագուստների, կադրերի և աֆիշների էսքիզները վկայում են, որ Արուտչյանը կինոյի ոլորտում օգտագործել է թատրոնում իր կուտակած հարուստ փորձը՝ անշուշտ, հաշվի առնելով կինոարվեստի առանձնահատկությունները: Ձևավորումների շարքում հարկ է առանձնացնել «Դավիթ Բեկ» (1943) ֆիլմի համայնապատկերային և ինտերիերային տեսարանները, «Հյուսիսային ծիածան» (1960) ֆիլմի կերպարներն ու հագուստները, որտեղ նկարիչը փոխանցել է ժողովրդի ու ժամանակի ոգին:

Գրականություն

1. Мясников Г. Художник кинофильма. Москва, 1963.
2. Դզնունի Դ. Ուրվագիծ հայ կինեմատոգրաֆիայի պատմության. Երևան, 1961:
3. Московский Союз советских художников, Центральный дом работников искусств СССР, Каталог выставки. Москва, 1947.
4. Սարյան Գ. Դավիթ Բեկ // Սովետական գրականություն և արվեստ. Երևան, 1944, № 2-3:
5. Большаков И. Советское киноискусство в годы Великой Отечественной войны: [1941-1945], 2-е изд. Москва, 1950.

6. Բեկ-Նազարյան Հ. Հուշեր դերասանի և կինոռեժիսորի. Երևան, 1968:
7. Անդրանիկյան Ս. Հուշեր կյանքի տևողությամբ. Երևան, 2019:
8. Երբ ֆիլմն արդեն էկրանի վրա է... // Սովետական արվեստ. Երևան, 1960, № 12:
9. Северная радуга // Коммунист, 1960, 5 ноября, № 264.

References

1. Myasnikov G. Production designer. Moscow, 1963 (in Russian).
2. Dznuni D. Essays on the history of Armenian cinema. Yerevan, 1961 (in Armenian).
3. Moscow Union of Soviet Artists, Central House of Artists of the USSR, Exhibition Catalogue. Moscow, 1947 (in Russian).
4. Saryan G. Davit bek // Soviet literature and art. Yerevan, 1944, № 2-3 (in Armenian).
5. Bolshakov I. Soviet cinema art during the Great Patriotic War: [1941-1945], 2nd ed. Moscow, 1950 (in Russian).
6. Beknazarian H. Notes of an actor and film director. Yerevan, 1968 (in Armenian).
7. Andranikyan S. Lifelong memories. Yerevan, 2019 (in Armenian).
8. When the film is on the screen... // Soviet Art. Yerevan, 1960, № 12 (in Armenian).
9. Northern Rainbow // Kommunist, 1960, 5 November, № 264 (in Russian).

МИКАЭЛ АРУТЧЬЯН – ХУДОЖНИК КИНО

АЙКУШ СААКЯН*

Для цитирования: Саакян, Айкуш. “Микаэл Арутчьян – художник кино”. *Искусствоведческий журнал*, N 1 (2023): 190-201. DOI:10.54503/2579-2830-2023.1(9)-190

Микаэл Арутчьян (1897-1961) – один из наиболее активных деятелей культуры Советской Армении первой половины 20-го века. В мир кино он вступил в середине 20-х годов, сотрудничал с режиссерами Амо Бекназаряном и Арташем Ай-Артяном, с ведущими артистами того времени Грачья Нерсисяном, Татьяной Махмурян и др. Работая в сфере кинематографии, Арутчьян использовал свой богатый опыт деятельности в театре, при этом учитывая особенности искусства кино. Об этом свидетельствуют созданные им эскизы костюмов, кадров, афиш, в частности, панорамные и интерьерные сцены из фильма «Давид Бек» (1943), образы и костюмы к фильму «Северная радуга» (1960), где художник передал дух народа и времени.

Ключевые слова: Микаэл Арутчьян, Амо Бекназарян, художник кино, армянская кинематография, фильм «Давид Бек», фильм «Северная радуга», армянский киноплакат.

---

* Заведующая отделом армянской живописи Национальной галереи Армении, haykouhie.sahakyan@gmail.com, статья представлена 31.03.2023, рецензирована 10.05.2023, принята к публикации 01.06.2023.

MICHAEL ARUTCHYAN – THE CINEMA ARTIST

HAYKUSH SAHAKYAN*

For citation: Sahakyan, Haykush. “Michael Arutchyan – the cinema artist”, *Journal of Art Studies*, N 1 (2023): 190-201. DOI:10.54503/2579-2830-2023.1(9)-190

Michael Arutchyan (1897-1961) was one of the most active cultural workers in Soviet Armenia in the early XX century. He was involved in cinematography in the mid-1920s, worked with such film directors as Hamo Beknazaryan and Artashes Hay-Artyan, as well as with the leading film actors of the time Hrachya Nersisyan, Tatyana Makhmuryan, and others.

Judging from the sketches for costumes, shots and posters made by Arutchyan for films, he used his rich experience gained in the theatre, certainly taking into account the specificities of the art of cinematography. Among Michael Arutchyan's works especially noteworthy are the panoramic and interior scenes in the film “Davit Bek”, and the images and costumes in “Northern Rainbow”. Both of these movies tell about the liberation struggle of Armenians and reflect the spirit of the nation and the epoch.

Key words: Michael Arutchyan, Hamo Beknazaryan, cinema artist, Armenian cinematography, film “Davit Bek”, film “Northern Rainbow”, Armenian film poster.

---

* National Gallery of Armenia, Head of the Department of Armenian Painting; NAS RA Institute of Arts, PhD student, haykouhie.sahakyan@gmail.com. The article was submitted on 31.03.2023, reviewed on 10.05.2023, accepted for publication on 01.06.2023.